

довести причетність певних осіб до злочинної діяльності.

Бібліографічні посилання

1. Новиков С.И., Ярамышьян Ш.Ш. Следственный эксперимент при расследовании дорожно-транспортных происшествий: Учеб. пособие. – К., 1986.
2. Белкин Р.С. Эксперимент в следственной, судебной и экспертной практике. – М., 1964.
3. Лузгин И.М. Методологические проблемы расследования. – М., 1973.
4. Салтєвський М.В. Криміналістика. Підручник: У 2 ч.– Харків, 2001. – Ч. 2.
5. Салтєвський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі): Підруч. – К., 2005.
6. Коновалова В.Е. Психологическая характеристика следственного эксперимента // Криминалистика и судебная экспертиза. – 1976. – № 12. – С. 10-16.
7. Хоменко Ф.В. Застосування науково-технічних засобів при відтворенні обстановки та обставин події // Радянське право. – 1968. – № 11. – С. 30-34.
8. Макаренко Є.І. Тактика слідчого експерименту: Лекція. – Дніпропетровськ, 2004.
9. Гуковская Н.И. Следственный эксперимент (пособие для следователей). – М., 1958.
10. Криміналістика: Підруч. для студ. юрид. спец. вищих закладів освіти / Глібко В.М., Дудніков А.Л., Журавель В.А. та ін.; За ред. В.Ю. Шепітька. – К., 2001.
11. Белкин Р.С. Теория и практика следственного эксперимента / Под ред. А.И. Винберга. – М., 1959.

Надійшла до редакції 28.11.2011

О.В. Сачко

викладач

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 343.13

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІНСТИТУТУ БЕЗПОСЕРЕДНЬОГО ВИЯВЛЕННЯ ЗЛОЧИНУ

Приділено увагу проблемам інституту безпосереднього виявлення злочину та шляхам удосконалення законодавчого врегулювання діяльності правоохоронних органів на цій стадії.

Ключові слова: *інститут права, безпосереднє виявлення злочину, правоохоронні органи.*

Уделяется внимание проблемам института непосредственного выявления преступления и путям усовершенствования законодательного регулирования деятельности правоохранительных органов на этой стадии.

Ключевые слова: *институт права, непосредственное выявление преступления, правоохранительные органы.*

The article is devoted to the problems of institute of direct exposure of crime and ways of clear legislative settlement of activity of law enforcement authorities on this stage.

Keywords: *institute of right, direct exposure of crime, law enforcement authorities.*

Постановка проблеми. Здобуття будь-якої, а особливо первинної інформації, про злочини є важливим чинником протидії злочинності, але це дуже складна практична справа і теоретична проблема.

Актуальність досліджуваної проблеми зумовлюється тим, що в юридичному аспекті діяльність щодо безпосереднього виявлення злочину ще недостатньо чітко законодавчо врегульована, що додає певних проблем правозастосовній практиці.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, показує, що до теоретичних проблем безпосереднього виявлення злочину та порушення кримінальної справи привертається певна увага як у законотворчій діяльності, так і у працях вчених.

У наявних публікаціях вчених розглядаються здебільшого або проблеми реалізації матеріалів оперативно-розшукової діяльності [10] та доказування в стадії порушення справи [5], або реформування процесуальної форми [4] дослідчого провадження чи прийняття процесуальних рішень на даній стадії кримінального процесу [2]. Між тим інститут безпосереднього виявлення злочинів залишається малодослідженим.

Мета даної роботи – визначити концептуальну модель інституту безпосереднього виявлення злочину.

Викладення основного матеріалу дослідження. У сучасній науковій літературі тривають дебати здебільшого щодо реформування стадії порушення справи; висловлено пропозиції щодо зміни назви та радикального реформування стадії порушення справи. В юридичній літературі стадію порушення кримінальної справи іноді називають стадією прийняття, перевірки і розгляду заяв та повідомлень про злочини. Л.М. Лобойко та В.С. Зеленецький пропонують називати її дослідчим процесом чи дослідчим провадженням [4].

В.М. Тертишник пропонує іменувати цю стадію більш слушним і доцільним поняттям, яке відповідає змісту й формі здійснюваної на цьому етапі процесуальної діяльності, – дізнанням. Згідно з такою моделлю дізнанням слід вважати діяльність із прийняття, перевірки і розгляду заяв і повідомлень про злочини, провадження протокольної форми досудової підготовки матеріалів та здійснення органом дізнання невідкладних слідчих дій у порушеній кримінальній справі [11].

Чинний КПК (п. 5 ст. 94) лише називає безпосереднє виявлення злочину в якості приводу до порушення справи, але не розкриває його змісту і форми. Не відбулось позитивного зрушення в розв'язанні даної проблеми і в проектах КПК України. Так, у ст. 210 Проекту КПК України станом на 31 березня 2011 р. зазначається, що «слідчий, прокурор зобов'язаний розпочати розслідування негайно після того, як із заяви, повідомлення, самостійного виявлення ним або з іншого джерела йому стали відомі обставини, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення».

Аналіз наукових джерел показує на незначну і епізодичну увагу вчених-юристів, в основному зарубіжних країн, до проблеми безпосереднього виявлення злочинів. У наукових бібліотеках одинокою виглядає праця вченого з Ташкента В.М. Григор'єва, яка, по суті, є єдиним спеціальним виданням з цієї проблеми на території колишнього СРСР [3]. Між тим вона давно уже застаріла і навряд чи може бути сьогодні слугувати посібником для правоохоронних органів.

Згодом з'явилось ще одне дисертаційне дослідження даної проблеми, здійснене в Нижньому Новгороді в 1999 р. російським вченим А.П. Поповим [8] Але це дослідження проведено до прийняття в Росії нового КПК і багато в чому теж стало застарілим навіть для російської процесуальної науки. В Україні вперше до питань безпосереднього виявлення злочину звернувся В.М. Тертишник, який поступово висвітлював та розвивав різні аспекти даної проблеми [12].

Безпосереднє виявлення органом дізнання, слідчим, прокурором або судом ознак злочину як привід до порушення кримінальної справи означає, що ці органи самі, без будь-чийого повідомлення виявляють злочин і порушують кримінальну справу, використовуючи надані їм повноваження [13].

Безпосереднє виявлення злочину може мати місце:

- 1) прокурором при здійсненні функції загального нагляду;
- 2) слідчим при здійсненні розслідування порушеної кримінальної справи можуть бути виявлені як інші злочини, вчинені обвинуваченим, так і злочини, вчинені іншими особами;
- 3) органами дізнання в процесі адміністративної діяльності, а органами дізнання, наділеними оперативно-розшуковою юрисдикцією, – також у процесі оперативно-розшукових заходів;
- 4) органами дізнання і слідчими у взаємодії з різними контролюючими органами, які в процесі здійснення своїх повноважень стикаються з фактами злочинів (податкова адміністрація, Антимонопольний комітет України, санепідемстанція тощо).

Виявлення злочинів є одним із завдань міліції та служби безпеки. Відповідно до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» для виконання вказаного завдання вони мають право: проводити контрольні закупки; здійснювати безпосереднє візуальне спостереження в громадських місцях із застосуванням засобів технічного документування; опитувати громадян, вимагати документи та проводити інші інформаційно-пошукові дії.

Законом України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» органам МВС СБУ та іншим органам, які мають право проведення оперативно-розшукової діяльності, надане право з метою виявлення джерел та каналів збуту наркотиків здійснювати контрольовані опера-

тивні закупки та контрольовані поставки наркотичних засобів, огляд транспортних засобів, вантажу та особистих речей водія та пасажирів.

Факти злочину можуть бути виявлені під час огляду пасажирів перед посадкою на повітряне судно та при виконанні інших адміністративних дій.

Повідомлення громадян по телефону, повідомлення про спрацювання охоронної сигналізації, інформація негласних співробітників, повідомлення по радіо та телебаченню, інформація медичних установ про надходження до них осіб з ознаками кримінальних травм та інша інформація, яка не має характеру офіційних повідомлень та заяв про злочини, не може бути приводом до порушення кримінальної справи і не породжує кримінально-процесуальних відносин. Однак вона підлягає перевірці в адміністративному порядку. Вона може бути підставою для виїзду на місце події, проведення оперативно-розшукових заходів, призначення ревізії, проведення контрольних закупок та інших перевірочних дій. Якщо в процесі перевірочних дій будуть виявлені ознаки злочину, складається рапорт про безпосереднє виявлення ознак злочину.

Значення документів про безпосереднє виявлення ознак злочину полягає в тому, що складений працівником органів дізнання рапорт або інший документ складений особою щодо безпосереднього виявлення злочину прирівнюється до повідомлення посадових осіб, виступають причинами до порушення справи та підлягають розгляду нарівні з іншими указаними в законі причинами до порушення справи в загальному передбаченому законом порядку.

Документи про безпосереднє виявлення злочину як приводи до порушення справи відповідно до Інструкції про порядок прийому, реєстрації, обліку та розв'язання в органах внутрішніх справ заяв, повідомлень та іншої інформації про злочини і події підлягають реєстрації в Книзі обліку інформації про злочини і події, яка ведеться в черговій частині органу внутрішніх справ. При реєстрації заяв та повідомлень на них проставляється штамп реєстрації із зазначенням дати реєстрації та порядкового номера реєстраційного запису. Дані відомості засвідчуються підписом чергового по органу внутрішніх справ. Строк розгляду заяв та повідомлень обраховується з моменту їх реєстрації.

Недоліки, що мають місце при безпосередньому виявленні органами дізнання злочинів, багато в чому зумовлені недосконалістю самого адміністративного, митного законодавства та законодавства про оперативно-розшукову діяльність, невдалим делегуванням процедур оглядів до юрисдикції підзаконних нормативних актів [13].

Як бачимо, безпосереднє виявлення злочинів може мати місце при виконанні правоохоронними органами визначених законом функцій. Виконання таких функцій регламентується різноманітними законами. Але виконання таких функцій є лише умовою, за якої правоох-

хоронні органи можуть стикатись з фактами злочинів чи їх слідами. Якщо ж будь-який з правоохоронних органів стикається з фактом злочину, то він має діяти за певною методологією пізнання, найбільш раціональною технологією, яка була б максимально оптимальною як для закріплення доказів, так і для забезпечення прав людини. Нормативні акти мають бути кодифіковані і удосконалені.

Безпосереднє виявлення злочину, на наш погляд, утворює окремий інститут кримінального процесу, який сьогодні знаходиться на етапі становлення і має отримати належний розвиток.

У загальній теорії права інститут права – система відносно відокремлених норм у межах певної галузі права, що регулюють окрему групу (вид) взаємозалежних суспільних відносин [9]. Щодо правової дефініції інституту права, то в інших наукових працях вказані такі ж самі визначення: інститут права – це основний елемент системи права, представлений сукупністю правових норм, що регулюють однорідну групу суспільних відносин [7]. Інститут права має свої ознаки. На думку О.Ф. Скакун, такими ознаками є: 1) регулює конкретний вид (частину) значущих суспільних відносин або здійснює особливі завдання в даному регулюванні; 2) має відносну самостійність, незалежність від інших інститутів права; 3) характеризується специфічністю засобів правового регулювання [9].

Д.А. Керимов вказує також на таку головну ознаку, як відособлену частину групи правових норм, яка склалася в середині галузі права [6], а також юридичну єдність правових норм [7]. У даному разі необхідно розглянути ознаки безпосереднього виявлення злочину як процесуального інституту.

Норми права, що присвячені безпосередньому виявленню злочину, регулюють конкретний вид суспільних відносин, а саме активну діяльність щодо пошуку латентних злочинів та обставин їх вчинення. Безпосереднє виявлення злочину має специфічне завдання – отримання первинної інформації про латентні злочинні прояви. Інші суспільні відносини в галузі кримінально-процесуального права не виконують такого завдання.

Безпосереднє виявлення злочину незалежне від інших інститутів кримінально-процесуального права. Його самостійність полягає ось у чому. По-перше, правовідносини, що виникають, регламентуються окремими особливими нормами. По-друге, правовідносини, які виникають у сфері протидії злочинності, є специфічними. По-третє, специфічністю вирізняються й суб'єкти, які вступають у правовідносини з питань виявлення злочину, та їх компетенція на даному етапі дослідного провадження. По-четверте, специфічний кінцевий результат інституту – отримання приводу для порушення справи. Нарешті, диспозиція норми права часто може мати бланкетний характер чи бути

відсильною.

При цьому безпосереднє виявлення злочину відбувається в умовах конкуренції норм, які визначають, з одного боку, завдання активної протидії злочинності, а з іншого – мають забезпечувати захист прав і законних інтересів людини, не мати характеру їх безпідставних обмежень.

Інститут безпосереднього виявлення злочину органом дізнання, слідчим, прокурором або судом має отримати досконалу процесуальну форму, яка чітко визначала б усі важливі аспекти його застосування.

При формулюванні даного інституту необхідно враховувати такі вихідні положення.

1. Безпосереднє виявлення злочину має характер збирання, закріплення і зберігання інформації щодо окремих фактів, подій чи осіб.

2. Згідно зі ст. 32 Конституції України «не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини».

3. Безпосереднє виявлення злочину має характер як інформаційної, так і правоохоронної діяльності і не повинно доручатись приватним особам, а може допускатись тільки уповноваженим на це суб'єктом – правоохоронним органом.

4. У законодавстві має бути чітко визначено поняття правоохоронних органів [1]. Відповідно до положень ч. 1 ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» до правоохоронних органів належать: органи прокуратури, внутрішніх справ, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних силах України, митні органи, органи охорони державного кордону, органи Державної податкової служби, органи й установи виконання покарань, Державної контрольно-ревізійної служби, рибохорони, Державної лісової охорони та інші органи які, здійснюють правоохоронні функції. До останніх можна віднести розвідувальні і контррозвідувальні органи, Антимонопольний комітет України, співробітників Рахункової палати Верховної Ради України та фонду цінних паперів, Державну виконавчу службу, Державну пожежну охорону, державних нотаріусів.

5. На правоохоронні органи має бути покладений обов'язок при виконанні своїх повноважень отримувати і фіксувати будь-яку інформацію про будь-які злочини, які вчинені чи готуються, та негайно передавати її органам дізнання чи слідства, в компетенцію яких входить здійснення кримінально-процесуального провадження.

6. У діяльності з виявлення злочинів правоохоронні органи мають виходити з положень ст. 19 Конституції України, згідно з якою «органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові

особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України». Отже, в законодавстві має бути визначено юридичну форму безпосереднього виявлення злочинів, чітко регламентовано процедуру провадження дій, спрямованих на безпосереднє виявлення злочинів. Щодо кожної дії, спрямованої на отримання інформації, має бути чітко визначено: хто уповноважений їх здійснювати; хто може та повинен бути при цьому присутнім; процесуальні права та обов'язки учасників, процесуальна форма провадження.

7. Для безпосереднього виявлення злочину усі правоохоронні органи мають отримати рівні і уніфіковані за формою повноваження на виконання невідкладних процесуальних дій.

Зауважимо, що в основі інформаційної діяльності як при безпосередньому виявленні злочину, так і при розслідуванні лежать загальні положення теорії пізнання та теорії доказів, якій притаманна концептуальна цілісність та єдність. Самі технології як безпосереднього виявлення злочину, так і його розслідування мають спільні риси, оскільки в їх основі лежать єдині закономірності відображення події злочину в об'єктивному світі, єдині методологічні основи пізнання, загальні закони теорії відображення, теорії пізнання та теорії інформації. Це дозволяє виробити єдину модель дій суб'єктів та досягти певної формалізації процесу як цілісної концептуальної системи.

8. Отримуючи інформацію про злочин, що вчинено чи готується, правоохоронні органи мають забезпечити її надійну фіксацію і збереження, здійснити складання письмових документів, які фіксують зміст, порядок та форму провадження пізнавальних дій, характер використаних при цьому пізнавальних методів та науково-технічних засобів, а також усі отримані при цьому результати; докладне відображення в документах, які складаються, часу, місця, обставин знайдення та вилучення, якісних та кількісних характеристик, а також індивідуально-визначальних якостей предметів і документів, які вилучаються, змісту отриманих фактичних даних; засвідчення достовірності записів у складених документах підписами понятих та інших учасників юридичної дії.

Висновок. Безпосереднє виявлення злочину має характер як інформаційної, так і правоохоронної діяльності, може здійснюватись уповноваженим на це суб'єктом – правоохоронним органом у передбаченій процесуальній формі.

Перспективи подальшого дослідження проблеми вбачаються в розробці процесуальної форми безпосереднього виявлення злочину.

Бібліографічні посилання

1. Бараннік Р.В. Судові, правоохоронні та правозахисні органи України: Навч. посіб. – К., 2008.
2. Берназ В.Д., Смоков С.М. Рішення слідчого (криміналістичний, процесуальний

та психологічний аспект): Монографія. – Одеса, 2005.

3. *Григорьев В.Н.* Обнаружение признаков преступления органами внутренних дел. – Ташкент, 1986.

4. *Зеленецький В.С., Лобойко Л.М.* Дослідче провадження за заявами і повідомленнями про злочин // *Весы Фемиды*. – 2000. – № 1. – С.40-50.

5. *Карнеева Л.М.* Доказывание при отказе в возбуждении уголовного дела. // *Сов. гос. право*. – 1975. – № 2; *Николюк В.В., Кальницкий В.В., Шаламов В.Г.* Истребование предметов и документов в стадии возбуждения уголовного дела. – Омск, 1990; *Гмирко В.П.* Доказування в кримінальному процесі: діяльнісна парадигма. Теоретичний аналіз. Проблематизація. СМД-репрезентація: Монографія. – Дніпропетровськ, 2010; *Кузнецов Н.П.* Доказывание в стадии возбуждения уголовного дела. – Воронеж, 1983; *Лобойко Л.М.* Проблеми пізнання у дослідчому кримінальному процесі // *Науковий вісник Дніпроп. юрид. ін-ту МВС України*. – 2001. – № 1 (4). – С. 241-252. *Сердюков П.П.* Доказательства в стадии возбуждения уголовного дела. – Иркутск, 1986.

6. *Керимов Д.А.* Проблемы общей теории права и государства: В 3 т. – М., 2001. – Т. 1: Социология права.

7. *Общая теория права и государства: Учеб.* / Под ред. В.В. Лазарева. – 3-е изд., перераб. и доп. – М., 2001.

8. *Попов А.П.* Непосредственное обнаружение признаков преступления как повод к возбуждению уголовного дела: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Н. Новгород, 1999.

9. *Скакун О.Ф.* Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): Підручник. – Х., 2006.

10. *Скалозуб Л. П. Васильчук В.І.* Оперативно-розшукова профілактика злочинів у сфері економіки як головний напрямок в сучасній оперативно-розшуковій діяльності // *Науковий вісник Дніпроп. держ. ун-ту внутрішніх справ*. – 2010. – № 4. – С. 40-50; *Душейко Г.О.* Реалізація оперативно-розшукової інформації на стадії порушення кримінальної справи: Навч. посіб. – К., 2007; *Бедняков Д.И.* Непроцессуальная информация и расследование преступлений. – М., 1991; *Уваров В.Г.* Проблеми реалізації оперативно-розшукової інформації органом дізнання: Монографія. – Х., 2009.

11. *Тертишник В.М.* Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі: Монографія. – Дніпропетровськ, 2002; *Тертишник В.М.* Кримінально-процесуальне право України: Підруч. – К., 2003.

12. *Тертишник В.М.* Безпосереднє виявлення та технічне документування злочину // *Науковий вісник Юрид. акад. Мін-ва внутр. справ. Спец. випуск*. – 2005. – № 1. – С. 197-200; *Тертишник В.М.* Нетрадиционные способы и формы собирания и исследования доказательств при расследовании преступлений. – Х., 1994; *Тертишник В.М.* Уголовный процесс. – 3-е изд., пер. и доп.. – Х., 2000; *Тертишник В.М.* Непосредственное обнаружение и техническое документирование преступного деяния (концептуальная модель процессуального института и нового следственного действия) // *Право и политика*. – 2004. – № 5. – С. 113-118.

13. *Тертишник В.М.* Кримінально-процесуальне право України. – Підручник. – 5-те вид., доп. і перероб. – К., 2007.

Надійшла до редакції 28.11.2011